

Tekstkritisk vurdering av sagaavskrifter fra 1600-tallet

Foredrag til den 10. internasjonale sagakonferanse, Trondheim 1997

Av Jon Gunnar Jørgensen, Universitetet i Oslo

I denne forelesningen vil jeg først risse opp en oversikt over den aktiviteten innenfor norrøn filologi som utviklet seg i Skandinavia på 1600-tallet. Jeg vil så ta opp noen metodiske spørsmål som angår den tekstkritiske vurderingen av sagaavskrifter fra denne perioden.

Om overlevering av norrøn sagalitteratur

Vi som arbeider med kildene til den norrøne litteraturen, vet at et verk kan være overlevert gjennom håndskrifter av ganske ulik karakter. De kan være i god eller dårlig stand, teksten kan være omarbeidet og interpolert, forkortet eller utvidet, vi kan ha et helt verk bevart i ett håndskrift eller bare et lite bruddstykke, og håndskriftene kan være av eldre eller nyere dato. I det tekstkritiske arbeidet med verket er det så vår møysommelige oppgave å gjennomgå og kollasjonere tekstvitnene, enten vi bare vil undersøke det genealogiske forholdet mellom dem, eller om vi vil forsøke å restituere teksten for å avdekke en mer opprinnelig versjon.

Mange gode middelalderhåndskrifter har dessverre gått tapt etter at de kom vitenskapen i hende. Årstallet 1728 får det til å gå kaldt nedover ryggen på oss skinnbokfilologer. Det var året da Universitetsbiblioteket i København brant ned, og hver eneste bok som fantes der inne gikk opp i røyk. Dette var den største katastrofen som har rammet en samling norrøne håndskrifter, men ikke den eneste. Vi vet at norrøne sagahåndskrifter har blitt flammenes rov også i andre branner, som på Stockholms slott i 1697, og da Universitetsbiblioteket i Uppsala brant i 1702. I tillegg har håndskrifter blitt borte på mer uforklarlig vis i tiden etter at de hadde kommet i vitenskapens forvaring.

Disse tapene er selvsagt såre, og vi vil aldri få full oversikt over hva som egentlig har gått tapt. Likevel står vi ikke helt tomhendte tilbake. Det var en nær sammenheng mellom oppbyggingen av håndskriftsamlingene på 1600-tallet og fremveksten av den filologiske forskningen. I annen halvdel av det 17. århundre var det kommet i stand en velorganisert forskning omkring de rike håndskriftssamlingene, og i den forbindelse en utstrakt avskrivervirksomhet. Det er mer enn en god trøst at vi sitter igjen med 1600-tallsavskrifter av en stor del av de viktigste tapte håndskriftene. Noen av de mest sentrale har vi til og med i flere uavhengige avskrifter.

Avskrivervirksomheten i Skandinavia

1600-tallet var håndskriftsamlingens århundre. En god del middelalderkodeks var riktignok kommet vitenskapen i hende allerede på 1500-tallet, men i løpet av 1600-tallet og kanskje begynnelsen av neste århundre kan vi si at Island og Norge nærmest ble støvsugd for skinnbøker. Bøkene havnet både i private og i offentlige (dvs kongelige) samlinger.

De største samlingene fantes naturlig nok i Danmark, med Det kongelige bibliotek og Universitetsbiblioteket, men etterhvert fant også mange håndskrifter veien til Sverige. Svenskene sikret seg to store danske privatsamlinger, Jørgen Seefelds og Stephan Stephanius', og de fikk en meget viktig samling direkte fra Island på 1680-tallet med Jón Eggertssons hjelp. Han trålet praktisk talt hele Island ganske systematisk for å kjøpe bøker for svensk regning. Samlingene i Danmark og Sverige gav som sagt grunnlag for forskning og tekstutgivelse. Særlig var kongesagaene interessante, fordi disse rommet kilder til de skandinaviske rikers historie. Det var mye god propaganda i en lang og ærefull rikshistorie, og det kunne komme godt med i den pågående rivalisering mellom Danmark og Sverige. Historieskriving var derfor et prioritert offentlig anliggende.

Mot slutten av århundret fantes det to sentra for håndskriftstudier i Skandinavia. Det ene lå i København, med basis i Universitetet, det andre var det svenske Antikvitetskollegiet, som først hadde tilhold i Uppsala, senere i Stockholm. I tillegg ble det studert og kopiert sagahåndskrifter i Norge, på et så avsides sted som gården Stangeland på Karmøy, der

historikeren Tormod Torfæus hadde sete. Stangeland vil jeg i denne sammenhengen regne som en satellitt til Universitetet i København. Torfæus var tilknyttet Universitetet som assessor, han fikk sin lønn og sitt materiale fra København, og det var her han hadde de fleste av sine faglige kontakter.

Islandske assistenter

Sagastudier som offentlig anliggende hadde midt på 1600-tallet en ikke ulik utvikling i Sverige og Danmark. I begge riker var grunnen beredt av mer eller mindre offentlig tilsatte historiografer. Begge riker fikk en islandske sagatranslatør. Kong Fredrik den III opprettet i 1655 en slik stilling i Danmark, ikke minst motivert av sine egne sterke boklige interesser og sine nyannskaffede sagahåndskrifter. Her satt først Þórarinn Eiríksson, men han fikk ikke gjort noe av betydning før han i 1559 druknet i vollgraven ved Københavns slott, og Þormóður Torfason (Torfæus) arvet stillingen hans. I Sverige ble translatørstillingen knyttet til det kongelige Antikvitetskollegiet i Uppsala, og ble besatt av Jón Jónsson frá Rúgstöðum, Jonas Rugman, som i 1658 var blitt ført i land fra et skip som var kapret på vei til Danmark. Det var meningen at Jonas ved siden av å oversette også skulle skaffe håndskrifter fra Island, men det er lite trolig at det ble noe av dette. Noen håndskrifter hadde han imidlertid hatt i bagasjen da han kom.

Et annet fellestrekk ved organiseringen av arbeidet disse tre stedene var en skarp deling av arbeidet, et skille mellom forskere og assistenter. Forskerne eller utgiverne satt med organiseringsansvaret og høstet æren når bøkene kom på trykk. Til å hjelpe seg hadde de assistenter som skrev av skinnbøkene, oversatte og ekserperte. Assistentene var alltid islendinger, de fleste rekruttert blant studentene i København.

At islandske skrifter var rike kilder til Nordens historie, hadde vært kjent lenge, og de danske historiografene hadde helt fra Christjern Pedersens tid benyttet seg av disse gjennom oversettelser. Det var imidlertid Ole Worm som først oppdaget hvor mye bedre dette materialet kunne utnyttes dersom man søkte hjelp hos språkkyndige islendinger. Selv hadde han særlig stor nytte av sine konsultasjoner med biskop Brynjólfur Sveinsson, og han formidlet også kontakt mellom ham og Saxoforskeren Stephan Stephanus i Sorø. Islandske assistenter var uunnværlige for Peder Resen da han utgav de første islandske tekstene på trykk, Snorres Edda, Hávamål og Voluspá (alle 1665), og videre i arbeidet hans med den store nordiske ordboka. Som antikvarius ved Universitetet satt på 1670-tallet og fram til sin død i 1682 islendingen Hannes Þorleifsson, som etterfulgtes av den unge Thomas Bartholin. Begge engasjerte islandske studenter til assistentarbeid, og det var som kjent på denne måten Árni Magnússon ble trukket fra teologien og over i filologien.

I Sverige var forholdene vanskeligere, både når det gjaldt islandske ekspertise og tilgang på håndskrifter. Men vilje til å satse penger på filologien kompenserte godt for dette. Etter at Rugman døde i 1679, fikk svenskene kontakt med Guðmundur Ólafsson i København. Han kom til Uppsala i 1681 og satt som translatør til han døde i 1695, og dette var nettopp blomstringsperioden til Antikvitetskollegiet, i alle fall når det gjaldt norrøn filologi. I denne perioden engasjerte svenskene en rekke islandske assistenter i tillegg til Guðmundur. De fleste ble rekruttert i København, men det kom også folk direkte fra Island. Derfra kom Guðmundurs bror, Helgi, som hadde vanskeligheter med å få prestekall på grunn av leiemålsaker. Vi kjenner navnet på 6 islendinger som arbeidet for Antikvitetskollegiet i Sverige på 1680-tallet, de fleste samtidig, men det kan gjerne ha vært flere. I tillegg hadde svenskene kontakter i København, der de fikk skrevet av bøker i de danske samlingene. Den viktigste var Jón Eggertsson, som i tillegg til å samle også var en virksom avskriver.

Den saftigste frukten av Antikvitetskollegiets arbeid med norrønt materiale, var nok den staselige utgaven av Heimskringla som Johan Peringskjöld hadde ansvaret for. Bittersom utgivelsesåret for var 1697 er det vel verd å ta den med her og markere et betydelig trehundreårsjubileum i forbifarten. Dette var første gang Heimskringla utkom på originalspråket, og egentlig første gang den utkom i sin helhet, siden Peder Claussøns oversettelse jo ikke er en ren Heimskringla-tekst.

¹ Om Antikvitetskollegiet: Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Dess Förhistoria och historia. I-VIII* Stockholm 1932-44.

Det er grunn til å vie virksomheten på Karmøy hos Tormod Torfæus særlig oppmerksomhet. Her var produksjonen av sagaavskrifter stor, særlig i den tiden Åsgeir Jónsson arbeidet for ham. Historien om hvordan islendingen med det latinske navnet Torfæus havner i ei lita norsk bygd på kongelig dansk lønn er både dramatisk og litt dunkel. Han var født på Engey ved Reykjavik i 1636, tok embetseksamen i 1657, og etter å ha vært et år hjemme på Island, dro han igjen til København (1659), der han i 1660 fikk translatorstillingen etter Þórarinn Eiríksson. Tormod fikk gode betingelser, kost og losji på slottet, samt 300 rdl i årlig gasje. I løpet av 4 år oversatte han en mengde bøker, mest kongesagaer, men en stor del av disse er dessverre tapt. I tillegg skrev han her *Series Dynasterum*, som mest bygger på islandske håndskrifter. I 1662 ble han sendt til Island for å se om det ikke var flere håndskrifter å finne. Han kom tilbake med en fin liten samling, blant annet *codex regius* av den eldre Edda, som biskop Brynjólfur hadde sendt med ham.

Det var i 1664 at Tormod kom til Norge og ble kammerer i Stavanger stift. Dette må ha vært noe til nedtur for den ærgjerrige hofftranslatoren. Myten om ham sier at forflytningen skjedde på grunn av et manndrap, men det er god grunn til å være kritisk til denne forklaringen. Det kan lett dokumenteres at Tormod var en temmelig uberegnelig og oppførende natur. Det fremgår av korrespondansen hans. Vi vet også at han i 1671, på vei tilbake fra Island, virkelig begikk et drap, rett nok i selvforsvar, og ble dømt til døden, men benådet av kongen. Den første drapsaken er ikke dokumentert, og det ville lett kunne tenkes at frasagn om et drap i den sagnomsuste Tormods liv kunne avvøde en dublett. Det er vanskeligere å forstå at mannen ville ha blitt benådet i 1671 dersom han hadde et annet drap på samvittigheten som han ikke var straffet for på annen måte enn å bli plassert i en stilling som kammerer i Norge. Selv kaller Torfæus forflytningen til Norge «en politisk Streg» (Brev til Fr. Poggenberg 23.3.1665, Torfæi Brevbog AM 282 fol), og det er vel god grunn til å feste lit til denne forklaringen.

Kort tid etter at Tormod var kommet til Stavanger, giftet han seg med enken Anna Hansdatter, og med henne fulgte gården Stangeland på Karmøy, der han bosatte seg. I 1667 fikk han anledning til å gjenoppta oversettervirksomheten for kong Fredrik. Han fikk tittelen antikvar og en rimelig lønn for å sitte hjemme og skrive. Men da Fredrik III døde i 1670, ble ikke engasjementet fornyet. Tormod reiser til Island for å ordne med arvesaker etter farens død, og det er på hjemreisen herfra i 1671 at det ulykkelige drapet skjer. Etter et skibbrudd kommer Tormod i land på Samsø og tar inn på et gjestgiveri, der mesteparten av kården hans altså plutselig befinner seg inni en annen gjest. Etter benådning vender han hjem til Stangeland i 1673, og ligger det neste tiåret lavt i terrenget og lever av gårdsdriften.

Men i 1682 finner Tormod tiden moden for å søke støtte til vitenskapelig virksomhet igjen. Under et opphold i København søker han kongen om å få bli historiograf med oppgave å skrive Norges historie. Interessen for kongesagastudier i Sverige var i vekst. Svenskene hadde bygget opp en sterk organisasjon for sagastudier, og den store Heimskringla-utgaven var under planlegging. At dette på dansk side ble oppfattet som truende, er det ingen tvil om, og kan nok ha presset danskene til å ruste opp sagastudiene på sin side, og bidratt til at Torfæus fikk sin søknad innvilget. Han fikk tittel og lønn som assessor, og ikke nok med det, han fikk kongens brev på å kunne rekvirere alle de kildeskrifter han trengte fra Det kongelige bibliotek og Universitetsbiblioteket, og i tillegg en årlig sum til driftsmidler.

Da Tormod vendte tilbake til Norge om høsten, hadde han med seg et godt utvalg sagahåndskrifter fra de to store bibliotekene, særlig kongesagahåndskrifter. Av håndskrifter som inneholdt Heimskringlatekst hadde han nok tatt med seg det han fant: Kringla, Jöfraskinna og Gullinskinna fra Universitetsbiblioteket, og Eirspennill fra Det kongelige. Ellers hadde han med Flatøyboka, Morkinskinna, Hrokkinskinna, Fagrskinna (A), *cod. reg.* av begge Eddaene, Annalene, *Gks 2845 4to* (Bandamanna saga og flere fornaldersagaer), *Gks 1006 fol.* (Islendingesagaer og fornaldersagaer) og flere andre gode håndskrifter. Han beholdt alle bøkene i mange år. Bøkene fra Det kongelige bibliotek ble levert tilbake i 1704, etter at kongen selv hadde besøkt ham på Karmøy, men lånene fra Universitetsbiblioteket først ble tilbakesendt i 1718, Torfæus døde 1719.

De økonomiske betingelsene gav Torfæus anledning til å holde en amanuens. Han hadde riktignok et stadig mas med å få utbetalt lønn og driftsmidler, men med pågæenhet og støtte fra gårdsdriften fikk han da endene til å møtes. I løpet av årene 1682 til 1705 arbeidet 5 amanuenser for Tormod, tre islendinger og to nordmenn. Den mest produktive av disse var islendingen Åsgeir Jónsson. Han var også lengst på Stangeland, fra 1688 og helt til 1705. Amanuensens opp-

gaver var å skrive av skinnbøkene, samt annet sekretærarbeid som å føre kopibok over Tor-
modts korrespondanse.²

Tekstkritiske forbehold ved anvendelsen av 1600-tallsavskrifter

I det tekstkritiske arbeidet med et verk, er vi ofte i den situasjon at vi helt eller delvis må basere oss på 1600-tallsavskrifter (f. eks. når det gjelder Heimskringla, der hovedhåndskriftene for begge de to håndskriftklassene, Kringla for x-klassen og Jöfraskinna for y-klassen, er tapt, men finnes i avskrifter fra 1600-tallet). I denne forbindelse er det et par nokså grunnleggende spørsmål som vi burde drøfte: Hvilke forbehold er det nødvendig å ta når vi bruker 1600-tallsavskrifter side om side med middelaldermebraner, og i hvilken grad kan vi gå ut fra at de unge avskriftene er pålitelige i sin gjengivelse av sine forelegg? Kjente utgivere har tydeligvis hatt sterk tillit til avskriftene, og faktisk betraktet dem som representanter for sine respektive forelegg. For eksempel refererer Finnur Jónsson i noteapparatet til sin store Heimskringla-utgave til Asgeir Jónssons beste Kringlaavskrift (*AM 35-36-66 fol*) med signaturen *K* for Kringla.

Den tekstkritiske metode bygger på et sett forholdsvis enkle regler som vi kjenner fra praktisk bruk. Den erfarne tekstfilolog anvender naturligvis disse reglene med fornuftige forbehold. Han vil ta hensyn til de enkelte tekstvitnenes karakter og helst gjøre rede for og begrunne sine valg utfra sin grundige kjennskap til håndskriftene, deres tilblivelse og karskje uavhengige opplysninger om skriveren. Det er nettopp noen slike fornuftige overveielser jeg vil ta for meg her og forsøke å se på i et mer prinsipielt perspektiv. La meg straks si at jeg ikke har noen illusjon om at jeg ved dette foredraget vil kunne føre filologien så mange museskriftene videre, eller egentlig fortelle dere noe nytt. Men som kjent er vitenskap også å sette ord på det som er kjent for de fleste for før. Så dere kan nok klandre meg for å hefte dere med banaliteter, men ikke for ikke å drive med vitenskap.

Reproduksjon ved avskrivning

Reproduksjon av en tekst skjer innenfor håndskriftstradisjonen ved *avskrivning*. *Avskrift* og *forelegg* er ikke én tekst, men to, og i forholdet mellom dem gjelder den regel som er helt grunnleggende for tekstkritikken: *En avskrift skiller seg alltid fra forelegget*. Graden av ulikhet kan være forskjellig, variasjonen er avhengig av type tekst, og det er selvsagt individuelle variasjoner når det gjelder nøyaktighet. Regelen gjelder likevel enhver avskrift. Avskriften er prinsipielt alltid forskjellig fra forelegget sitt.

Jeg brukte nettopp ordet «nøyaktighet». Med det mente jeg graden av samsvar mellom forelegget og avskriften. Vi omtaler ofte avskrifter som mer eller mindre nøyaktige. Jo færre eller mindre betydelige avvik, jo mer nøyaktig er avskriften. Slik nøyaktighetsvurdering refererer seg helst til yngre avskrifter og ikke til middelalderavskrifter, dels fordi det ville være vanskelig å måle samsvaret mellom en middelalderavskrift og dens forelegg når forelegget ikke finnes og forøvrig er svakt dokumentert, dels fordi det ville være meningsløst, i alle fall hvis vi i nøyaktighetsbegrepet legger noen form for kvalitetsevaluering.

La oss nå konsentrere oppmerksomheten om sagaavskrifter, og først tenke oss middelalder-skriverens situasjon. Han, eller hans oppdragsgiver, har ønsket en gitt sagatekst, og skriveren har denne saganen foran seg i et eldre manuskript. Vi kan ikke dermed vente at skriveren har tilstrebet en tro gjengivelse av forelegget. Dersom skriveren har hatt tilleggsopplysninger, enten fra andre manuskripter, fra muntlige kilder eller fra sin eget bryst, har det naturligvis stått ham fritt å ta det med. Han har også kunnet kunne stryke setninger eller avsnitt som etter hans mening har vært overflødige, som han ikke har trodd har vært riktige, som ikke har passet eller som har vært unødvendige i den sammenheng avskriften har skullet inngå i. Dette medførte redaksjonelle endringer som skriveren har ansett dels som forbedringer av teksten, dels som tilpasninger. Skriveren har også kunnet gjøre forklarende tillegg, dersom teksten enkelte steder har syntes uklare. Han kunne også foreta rettelser, eller konjekterer, enten

² Om Torfæus: Biografi av Jón Eiríksson i *Minerva* (mars 1787). Kr. Kälund: *Arne Magnusson. Brevveksling med Torfæus*. København 1916.

fordi det var en åpenbar feil i forelegget, eller fordi forelegget inneholdt ord eller uttrykk som skriveren ikke har forstått. De redaksjonelle ulikhetene mellom forelegg og avskrift kunne i middelalderen bli så store at det gir best mening å betrakte det nye produktet som en ny versjon av teksten.

De akademiske avskriftene

Det er nettopp når det gjelder holdningen til reproduksjonsoppgaven at det skjer endringer som stiller de yngre avskriftene i et annet lys enn middelalderavskriftene. Den nye holdningen har sitt utgangspunkt i anvendelsen av middelaldertekstene ved de akademiske institusjonene. Vi kan gjerne kalle den for «den antikvariske betraktning». Den innebærer et syn på tekstene som *finite*. Det var ikke lenger noen mening i å utvikle tekstene. De endringer avskriverne eller historikerne ennå tillot seg var motiverert som rekonstruksjon. (For å unngå misforståelser, vil jeg i parentes skyte inn at en liknende betraktning også er kjent fra middelalderen når det gjaldt avskrifter av dokumenter av juridisk karakter, som lover og diplomer, og dessuten når det gjaldt skaldekvad, men det faller altså utenfor her.)

De sagaavskriftene som ble skrevet i tilknytning til de akademiske institusjonene fra midt på 1600-tallet er altså skrevet med et annet siktemål enn et som har vært tilfellet innenfor den gamle håndskrifttradisjonen, nemlig å kopiere teksten, ikke utvikle den. Denne typen avskrifter kan vi kalle *akademiske avskrifter*. De er frukter av det avskrivingsarbeid som foregikk i Skandinavia på 1600-tallet. Vi vet selvsagt at det også på denne tiden foregikk avskriving av middelaldermembraner på Island. Mange av disse avskriftene er meget nøyaktige, og enkelte skrivere har tydeligvis også her vært under innflytelse av den nye «antikvariske» betraktningen av håndskriftene, det har spesielt vært pekt på at biskop Brynjólfur kan ha instruert skrivere som arbeidet for ham i troskap mot forelegget. Samtidig må vi imidlertid gå ut fra at det på Island fremdeles også har foregått avskriving i god gammel middelaldertradisjon. Hvorvidt vi kan betrakte enkelte islandske avskrifter på linje med de akademiske, vil derfor være avhengig av nærmere drøfting og kjennskap til skriveren og omstendighetene omkring avskriften. Dette vil jeg la ligge her.

Om nøyaktighet og avvik

Dersom skriveren har som mål å kopiere forelegget som det er, vil resultatet bli annerledes enn om dette ikke hadde vært målet hans. Likevel står det fast at avskriften stadig vil være ulik forelegget, men avvikenes karakter og mengde vil til dels være bestemt av skriverens intensjoner. Spørsmålet er hvor store ulikhetene blir, og hva slags avvik vi kan vente å finne. Graden av nøyaktighet varierer selvsagt sterkt også innenfor de akademiske avskriftene. Ulike skrivere arbeider forskjellig, og det kan også være stor forskjell på nøyaktigheten i to avskrifter av samme skriver, til og med av samme tekst. Dette kan vi f. eks. se på Ásgeir Jónssons ulike *Heimskringla*-avskrifter. Det vil likevel være en prinsipiell forskjell mellom en akademisk 1600-tallsavskrift og en middelalderavskrift. Det vil være ulike typer avvik som dominerer. Når vi skal vurdere påliteligheten, eller om du vil nøyaktigheten, av et håndskrift, kan det være nødvendig å nysansere.

Typen avvik

Det kan være praktisk å typologisere avvikene i to nivåer. Først etter avvikenes karakter, om de er vesentlige for tekstens innhold og oppbygning eller ikke, så etter skriverens presumptive intensjon med avvikene, om det er grunn til å tro at avviket skyldes en bevisst endring fra skriverens side eller ikke.

1. Avvik av betydningsskillende eller redaksjonell karakter.

Herunder finner vi opplysninger som skriveren har føyet til eller utelatt. Det kan være mindre sekvenser på en setning eller bare et eneste ord, eller det kan være lengre avsnitt, et helt kapittel, og kanskje mer enn det også. Videre finner vi her leksikalske endringer, ord er skiftet ut med andre som har ulik betydning. Av og til kan også syntaktiske og morfologiske endringer ha betydning for tolkningen av meningsinnholdet.

Et redaksjonelt avvik betyr at en eller flere setninger er utelatt eller tilføyd i avskriften, eller de (den) er flyttet til et annet sted i teksten. Jeg har valgt å nevne redaksjonelle avvik sammen med betydningsskillende, fordi slike avvik er har vesentlig betydning for tekstens form

og struktur. Redaksjonelle endringer vil oftest også implisere et avvik av betydningsskillende karakter, men dette er ikke nødvendig. Ombytting og omredigering av avsnitt kan skje uten at den samlede opplysningsmengden endres og uten at det påvirker tolkningen av teksten.

2. Avvik uten betydningsskillende eller redaksjonell karakter.

Her finner vi stilistiske endringer som at ord er byttet ut ord med synonymer eller at syntaksen er endret, uten at meningsinnholdet er nevneverdig påvirket. De hyppigste avvikene i denne kategorien er likevel av rent ortografisk og paleografisk art. Det paleografiske og ortografiske systemet i en avskrift er gjerne sterkt påvirket av skriverens egen språklige bakgrunn, opplæring og skrivevaner.

Hver av disse typene kan vi så dele i to undergrupper etter skriverens presumptive holdning eller intensjon. En del avvik skyldes skriverens bevisste vilje til å endre teksten. Andre skjer tilfeldig eller ubevisst.

A. Bevisste avvik.

Skriveren kan gjøre redaksjonelle endringer: utelatelser eller tilføyelser, eller han kan omredigere teksten. Konjekture og emendasjoner hører med her. Vi ser også ofte forsøk på gi teksten et eldre preg enn forelegget har gitt dekning for. Slik arkaisering må regnes som bevisst endring.

B. Tilfeldige avvik.

Her finner vi feil som skriveren gjør uten hensikt. Det kan være forglemmelser, misforståelser eller forvanskninger som skyldes feillesninger o.l. Kjente feiltyper som haplografi og dittografi hører hjemme her. Andre avvik skjer fordi skriveren ikke ser noen grunn til å være tro mot forelegget. Det gjelder særlig ortografi og paleografi, forhold som skriverne, i alle fall i middelalderen, ikke har sett noen grunn til å vise troskap. Også leksikalske endringer kan innføres temmelig ubevisst. En anføringsfrase som «Hallfrøðr kvað», kan lett bli til «svo segir Hallfrøðr», uten at det ligger noen tanke bak det fra skriverens side.

Hovedforskjeller

Den prinsipielle forskjellen på middelalderavskriftene og de akademiske 1600-tallsavskriftene følger en av ulik holdning til avskrivingsarbeidet. Vi må altså primært vente å finne ulikheter i fordelingen av bevisste og tilfeldige avvik innenfor de to avskriftsgruppene. Den allmenne regel at en avskrift alltid avviker fra forelegget, er gyldig uansett hvilken tid avskriften stammer fra og uansett hva slags tekst det er snakk om. Vi må alltid forvente tilfeldige avvik. Frekvensen av slike avvik er imidlertid redusert dersom skriveren har konsentrert seg om å unngå dem, slik tilfellet er med enkelte akademiske skrivere.

Bevisst endring og omredigering skjedde i høy grad i middelalderen. Om avskriveren mente å kunne forbedre noe, så han ingen grunn til å la være. Redaksjonelle endringer vil vi se mindre av hos 1600-talls skriverne, fordi håndskriftene nå ble betraktet som finitte levninger som skulle kopieres som de var. Vi kan si at de gamle ville utvikle teksten, mens de akademiske skriverne ville konservere den.

Det er imidlertid ikke så enkelt som at den akademiske 1600-talls skriveren gjennomgående forsøkte å unngå avvik. Også han kunne gjøre bevisste endringer. Om han ikke foretok nykonstruksjon, så kunne han gjerne gi seg ut på rekonstruksjon, og om forelegget var skadet eller vanskelig å lese, kunne han føre inn konjekture. Han har også kunnet rette ord som ikke har gitt mening for ham, og som han har oppfattet som forvanskninger, til ord som gir mening, uten at det nødvendigvis har brakt teksten nærmere opphavet.

Vi ser ofte eksempler på at 1600-talls skriverne har bøtt inn tekst fra andre håndskrifter der forelegget har hatt lakuner eller mangler. En kritisk skriver har også kunnet gjøre oppmerksom på slikt med en note. Slikt vitner om en gryende vitenskapelig metodikk i arbeidet, som nettopp har sammenheng med den akademiske rammen. På dette punktet er praksis imidlertid meget skiftende, også hos en og samme skriver, og man kan heller aldri stole på at han gjennomfører samme praksis gjennom en hel avskrift.

Generelt kan vi forvente færre avvik av betydningsskillende eller redaksjonell karakter i forhold til forelegget i en akademisk 1600-tallsavskrift enn i en middelalderavskrift. Når det avvik som ikke har betydningsskillende karakter, er skriverens praksis ulik også på 1600-tallet.

Jeg vil nevne tre slags avvik som vi skal være særlig oppmerksom på i de akademiske avskriftene. De to første vil ofte være av betydningsskillende karakter:

-Overslag

De akademiske avskriftene ble skrevet i tilknytning til samlinger der flere håndskrifter av samme verk kunne være tilgjengelige. Skriverne kunne også være ganske rutinerte, og kanskje ha skrevet av det samme verket flere ganger etter ulike håndskrifter. De kunne derfor ha meget gode forutsetninger for å foreta emendasjoner eller konjekturet med støtte i søsterhåndskrifter. Det kunne skje ved bevisst lån, og det hender at slike rettelser er markert med en note i marginen, men det kan også ha skjedd mer spontant (ubevisst), på grunnlag av skriverens gode kjennskap til teksten. Slike overslag kan være farlige snublestener i det tekstkritiske arbeidet.

-Forvanskninger

Med avstanden i tid tilbake til foreleggets tilblivelse øker faren for misforståelser som leder til forvanskninger, og for skrivemåter og andre endringer som skyldes nylandsk påvirkning.

-Arkaisering

En annen velment form for endring av tekstens uttrykk er forsøk på arkaisering av språkformen. Dette gjelder først og fremst ortografiske og i mindre grad det innholdsmessige, og vil som regel være lett å oppdage på grunn av omvendte skrivemåter og inkonsekvenser.

Avvik i avskriftene av Heimskringlahåndskriftet Kringla

Til slutt vil jeg vise en oversikt over frekvensen av ulike typer avvik i en gruppe akademiske avskrifter av middelaldermembranen Kringla (Heimskringla). Tabellen er egentlig laget med et annet formål for øye, nemlig å illustrere statistisk Kringla-avskriftenes relative nøyaktighet, men den inneholder opplysninger som kan være interessante også i denne sammenhengen.

Tabell 1

Type avvik	Sth. papp. fol. 18, 1. h.		AM 35 fol.		AM 38 fol.		OUB 521 fol.		AM 70 fol.		Sth. papp. fol. 18, 2. h.	
	Yngl. saga	Yngl. saga	Olav Tr. saga	Harald gráf. saga	Olav d. hel- liges saga	Olav den h. (Kringla-bl.)	74 sider	74 sider	32 sider	15 sider	11,5 sider	
	Ant.	koeff.	Ant.	koeff.	Ant.	koeff.	Ant.	koeff.	Ant.	koeff.	Ant.	koeff.
IA Eitt eller flere ord avviker	25	0,32	23	0,31	30	0,41	15	0,46	16	1,06	7	0,60
IB Eitt eller flere ord utelatt	7	0,09	12	0,16	8	0,11	18	0,56	10	0,67	15	1,30
IC Eitt eller flere ord føyet til	5	0,07	10	0,14	8	0,11	9	0,28	2	0,13	5	0,43
IIA Avvikende leddstilling	2	0,03	5	0,07	5	0,07	3	0,09	0	0	6	0,52
IIB Morfologisk variasjon i nominaler	15	0,22	8	0,11	17	0,23	3	0,09	9	0,60	3	0,26
IIC Morfologisk variasjon i verbaler	6	0,08	8	0,11	23	0,31	6	0,19	4	0,27	6	0,52
Sum	60	0,81	66	0,90	91	1,23	55	1,72	41	2,73	42	3,65

Forklaring til tabellen

Avvik uten morfologisk, syntaktisk eller leksikalsk betydning er ikke tatt med. Antall sider refererer til tekstavsnittets lengde i antall trykksider i *HkrFJ* I og II. I den venstre tallkollonnen står antall avvik av de respektive typer i tekstavsnittet. I den høyre spalten står forholdstallet avvik / sideantall, altså den gjennomsnittlige feilfrekvensen per side i avsnittet. Disse tallene er direkte sammenliknbare. Tekstene er ordnet fra venstre mot høyre etter stigende feilkoeffisient.

Det forbehold må tas når det gjelder ekvivalensen mellom tallene, at materialet ikke gir den samme mulighet til kontroll av alle tekstene. Tekstavsnittene som ligger til grunn for tabellen er imidlertid valgt med det for øye at avvikene skal være mest mulig kontrollerbare. Tallene for *Sth 18.2* er sikrest, ettersom dette tekstavsnittet er kontrollert mot Kringla selv. *Sth 18.1* og *AM 35* er kontrollert mot Árni Magnússon's kollasjonerte tekst i *AM 35*, mens avsnittene i *AM 38*, *OUB 521* og *AM 70* er kontrollert ved bredest mulig tekstkritisk prøving.

Skrivere

Sth. 18 fol. er en Kringla-avskrift som er skrevet i København for Antikvitetskollegiet i Stockholm, 1681-82. 1. hånd, som har skrevet begynnelsen, fram til Håkon den godes saga, er ikke identifisert med sikkerhet, men er sannsynligvis Þórður Þorkelsson (Jeg har gjort nærmere rede for identifiseringen av Þórður Þorkelsson i min avhandling om Kringla, som er under arbeid). 2. hånd er Jón Eggertsson. De andre avskriftene er gjort hos Torfæus på Karmøy av Åsgeir Jónsson mellom 1689 og 1705.

Avvik av betydningssskillende eller redaksjonell karakter i den mest nøyaktige og i den minst nøyaktige avskriften

Tabell 2

	Sth 18.1, Yngl. s.				Sth. 18.2, Kringlabladet			
	Antall		Koeff.		Antall		Koeff.	
	tot.	bet. red.	tot.	bet. red.	tot.	bet. red.	tot.	bet. red.
IA	25	10			7	0		
IB	7	2			15	3		
IC	5	3			5	2		
IIA	2	0			6	0		
IIIB	15	3			3	0		
IIIC	6	0			6	1		
sum	60	18	0,81	0,24	42	6	3,65	0,52

De færreste av avvikene i tabell 1 innebærer mulighet for avvikende tolkning av innholdet i fremstillingen. Tabell 2 bygger på en nærmere gjennomgåelse av avvikene i den teksten som i følge tabell 1 er mest nøyaktig og den som er minst nøyaktig. Tallene under «bet. red.» viser hvor mange av avvikene som er av betydningsskillende eller redaksjonell karakter. Også av disse avvikene er det svært få som kan sies å være av vesentlig betydning. Det eneste avviket som kan sies å være av redaksjonell art, finnes i *Sth 18.1*, der skriveren har føyd til halvannen setning om Ása Ingjalddóttir (Yngl kap.39, etter siste setning):

... oc flypi lípar aprt til fodor síns. hon var collot Áfa hin Illrápa.

Opplysningene kan utledes av konteksten, så avviket er ikke av innholdsmessig betydning, men det er likevel tatt med i tabellen under IC «bet» fordi det er av redaksjonell karakter.

Den avskriften som i følge tabell 1 er den minst nøyaktige, er *Sth 18.1*, som altså er med Jón Eggertsson's hånd. Men heller ikke her finner vi særlig mange avvik av innholdsmessig betydning eller redaksjonell karakter. Den inneholder imidlertid en del ekseksempler på leksikalsk variasjon og endret ordfølge. Flere steder har Jón brukt helt andre ord enn forelegget, men de må sies å ha synonym betydning i konteksten, f. eks. «liðskost» for «her» og «feikinn» for «góðan» (*HkrFJ* II:368.14-16). Det tyder på at han har forholdt seg nokså fritt til foreleggets form og ordvalg, friere enn tilfellet er i de andre avskriftene, men at han likevel har forsøkt å vise troskap mot innhold og redaksjon. Vi ser også at forskjellen i feilfrekvens på de

to hendene i *Sth 18* er stor dersom vi tar alle avvikene med i betraktningen, men atskillig mindre dersom vi bare ser på de avvikene som er av meningskillende eller redaksjonell karakter.

